

Radka Kubelková

Edvard BENEŠ

mezi Londýnem a Moskvou

Edvard BENEŠ

mezi Londýnem a Moskvou

Vývoj spolupráce londýnského a moskevského
exilu – od československo-sovětské smlouvy
k přijetí Košického vládního programu

„V Moskvě nebudete mít při sestavování vlády volnou ruku, a to by se mohlo stát osudným pro budoucnost. Nepokládám za vhodné, abyste se vracel domů z východu a do chaotických poměrů. Zůstanete-li v Londýně, budete moci lépe hodnotit jednání stran a vykonávat na ně větší vliv než v Moskvě, kde budete víceméně v pasti.“ Prezident mírnil obavy exilového ministra financí z návratu do vlasti přes Moskvu v únoru 1945 slovy: „Nemusíte mít žádnou starost, že bych při jmenování nové vlády dal na sebe působit nějakými vlivy. Už předem jsem oznámil komunistům, že si vyhrazuji obsazení ministerstva zahraničních věcí a že ministerstva vnitra a národní obrany nedám jedné straně. Tyto dva rezorty musí být stranickopoliticky tak obsazeny, aby jedna strana kontrolovala druhou. Není tudíž důvodu se obávat, že by někdo v Moskvě mohl mít na mě neblahý vliv.“

ISBN: 978-80-7557-074-1

9 788075 570741 >

Radka Kubelková

Edvard
BENEŠ
mezi Londýnem a Moskvou

Radka Kubelková

Edvard BENEŠ

mezi Londýnem a Moskvou

Vývoj spolupráce londýnského a moskevského
exilu – od československo-sovětské smlouvy
k přijetí Košického vládního programu

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Copyright © Radka Kubelková, 2017
Cover Art © Lukáš Tuma, 2017
Photos © Archiv Kanceláře prezidenta republiky,
Vojenský ústřední archiv, 2017
Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2017

ISBN 978-80-7557-434-3 (ePub)

ISBN 978-80-7557-435-0 (Mobi)

ISBN 978-80-7557-436-7 (pdf)

Obsah

Předmluva	9
Úvod	11
Východiska Benešovy exilové linie smluvního zajištění bezpečnosti obnovené republiky	19
Československo-sovětská spojenecká smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci	44
Průběh jednání Edvarda Beneše se sovětskými představiteli v Moskvě.	44
Zahájení kooperace demokratických stran s Komunistickou stranou Československa.	56
Rozhovory Edvarda Beneše s československými komunistickými zástupci v Moskvě.....	62
Ohlasy veřejnosti k přijetí československo-sovětské spojenecké smlouvy.....	70
Výsledná realizace praktického plnění vzájemné součinnosti politických stran	80
Spolupráce v rámci Bloku tří stran	80
Jmenování vládního delegáta a členů poradního orgánu pro osvobozené území	87
Eliminace agrární strany z československého stranického systému	92
Slovenské národní povstání	95
Vývoj otázky Podkarpatské Rusi v letech 1939–1945	110
Benešova londýnská jednání s hlavními exponenty jednotlivých stran o výsledné podobě československé vlády	117
Přípravný koncept Komunistické strany Československa pro moskevská jednání v březnu 1945	120
Návrh programu vlády Československé strany národně socialistické	121

Vize Československé sociálně demokratické strany o poválečné rekonstrukci.	122
Usnesení SNR k programu československé vlády a představy ÚRO o obnově republiky	124
Výběr politických kandidátů pro moskevská jednání.	126
Cesta Edvarda Beneše do Sovětského svazu v březnu 1945.	130
Benešovy rozhovory se sovětskými reprezentanty státní moci	133
Jednání londýnského a moskevského exilu o programu první poválečné vlády.	137
Konkretizování jednotlivých kapitol tzv. Košického vládního programu.	142
Diskuze o komunistickém návrhu struktury vlády.	154
Rozdílné představy českých a slovenských delegátů o obnově Československa	160
Prezidentův návrat na území osvobozené republiky	169
K poválečnému systému	
tzv. třetí republiky.	181
Seznam použitých zdrojů	188
Archivní prameny	188
Tištěné prameny	189
Literatura.	190
Seznam jmen osobností	
použitých v textu.	194
PŘÍLOHY	209
Seznam příloh	209

Smlouva o vzájemné pomoci mezi republikou Československou a Svazem sovětských socialistických republik z 16. května 1935.....	210
Podpisový protokol.....	214
Prohlášení polsko-československé z 11. listopadu 1940.....	216
Ústavní teze Konfedačního Svazu Polska a Československa z 10. listopadu 1941	218
Úmluva mezi Svazem sovětských socialistických republik a Republikou československou z 18. července 1941.....	222
SMLOUVA Z 12. PROSINCE 1943 o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik	224
PROTOKOL	227
Memorandum československé vlády o vojenských otázkách z 16. prosince 1943	228
Vojenské otázky k zásadnímu projednání se sovětskou vládou.....	228
Memorandum československé vlády o poválečné československo- sovětské hospodářské spolupráci z 16. prosince 1943	236
Ekonomická spolupráce.....	236
Memorandum československé vlády o požadavcích týkajících se postavení Československa a řešení otázky jeho národnostních menšin po uzavření příměří z 18. prosince 1943	239
Dohoda z 8. května 1944.....	241
Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků	244
Návrh struktury, organizace a osobního složení československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků.....	268
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	274

Předmluva

Vřadit obnovu Československa do mezinárodní politiky za druhé světové války bylo pro československý odboj úkolem značně nesnadným, dokonce možná obtížnějším, než prosadit zrod československého státu za předcházející války Velké. Zničení Československa v letech 1938–1939 expanzivitou nacistického Německa usnadněné mnichovanstvím Francie a Velké Británie bylo některými západními činiteli považováno za argument pro spornou životnost tohoto státu, nebo aspoň pro jeho dalekosáhlou novou vnitřní podobu a upravené vnější zakotvení, třeba konfederativního tvaru. Zahraniční část československého odboje musela vyvíjet soustavné, trpělivé a válečnému vývoji přizpůsobované úsilí, aby se znovuzřízení Československa stalo nepochybnou součástí válečných cílů antihitlerovského souručenství.

Vedl ji prezident Edvard Beneš – nové Československo nezatížené mnichovanskými ztrátami, vkreslené do evropské mapy v předválečných hranicích, bylo jeho životním cílem ve válečných letech. Vyžadoval plné uplatňování Benešových pozitivních vlastností, neobyčejnou pracovitost, schopnost trpělivě jednat, umět přesvědčovat. Dílčí nezdary Beneše nezlomily, i když jimi trpěl, byl přesvědčením optimista, ač někdy realita tomuto pocitu neodpovídala. Jeho politická diplomacie za druhé světové války patřila celkově k vrcholům Benešovy politické dráhy. Takové historické posouzení nachází i nesouhlas, určitá Benešova stanoviska, jeho aktivity, koncepční úvahy a z nich plynoucí rozhodnutí byla a stále ještě jsou předmětem odmítající kritiky. Ta ale většinou nebere dostatečně v úvahu průběh světové války a sílu, politické zájmy a možnosti spojenec-kých velmocenských vítězů, na nichž byla obnova Československa závislá.

Zvláště v prvních válečných letech zaznamenával zahraniční odboj jen dílčí úspěchy, nový státní československý program však udržoval a prosazoval neúklonně. Bylo téměř symbolické, že s válečným obratem v roce 1943 se jeho postavení mezi „spojenými národy“ zpevňovalo. A právě tímto válečným a mezinárodněpolitickým obdobím se otevírá monografie Radky Kubelkové. Hned na počátku je představena a posouzena událost z nejpodstatnějších – uzavření druhé československo-sovětské spojenecké smlouvy. V historické literatuře se jí dostalo pozornosti různorodé, střízlivé, znalé její geneze i souvislostí, také ideologicky propagandistické i hysterické. R. Kubelková s rozmyslem zachytila její motivy i účel, který do ní vložili československý prezident a zahraniční vláda. Smlouva znamenala definitivní stvrzení obnovy Československa. S tak dalekosáhlými důsledky její českoslovenští autoři a počáteční exiloví podporovatelé nepočítali, spíše jim chtěli zabránit.

Víme o tom z dosavadní historické literatury hodně. R. Kubelková poznání zahraniční politiky československého odboje ve finálním období války dále rozmnožila, ucelila, přinesla podrobnosti, které nebyly podružné, ale naopak vlivné a příznačné. Na pramenná svědectví bohatý text zaujme čtenáře také jako inspirace, aby samostatně promýšleli určující vývoj války a mezinárodních vztahů. Ponor do tematiky, jíž R. Kubelková čtenáře vede, odkrývá dobovou komplikovanost, někdy až konfliktní situace při formování vnitřní politiky třetí Československé republiky, která nebyla tak samozřejmou, jak se pak jevila a jak se dnes může zdát. Československé státní ideji byla i ve druhém tvůrčím dějství dána do vínku citelná, fundamentální složitost. I kniha Radky Kubelkové o tom přesvědčuje.

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., dr. h. c.

Úvod

Zahraniční politika, uplatňovaná evropskými státy po Velké válce, vycházela z tzv. versailleského systému, jenž výrazně proměnil nejen geografickou mapu Evropy, ale v konečném důsledku ovlivnil i politickou, hospodářskou a sociální strukturu jednotlivých účastníků. Již v samém počátku realizace této politiky se však začaly objevovat spory, a to zejména při hledání optimálního postupu vítězných aktérů vůči Německu. Byla to především Francie, která se snažila zabezpečit vyčerpanou třetí republiku před eventuální agresí ze strany Německa, s cílem získat roli evropského hegemona.

Velká Británie, pro kterou prohra Německa znamenala především konec dosavadní hrozby, se naproti tomu přikláněla k přijetí vstřícnějšího stanoviska v německé otázce, přičemž vzhledem k tehdejšímu rozvržení sil zdůrazňovala nutnost nalezení rovnováhy mezinárodního systému. Československá zahraniční politika, vedená Edvardem Benešem, tedy logicky volila koncepci orientovanou na vítězné mocnosti Velké války, jež umožnily samostatnou existenci československého státu, a to zejména na Francii, neboť nově vzniklé středo- a východoevropské státy ležely na periferii tradičních britských zájmů.

Ve 30. letech 20. století se ve značné části evropských zemí projevil zvýšený nárůst nacionálních zájmů, který výrazně umocnila hospodářská krize jako důsledek krachu na newyorské burze. Velká Británie a Francie ale nebyly dostatečně důrazné v prosazování zásadních opatření proti tomuto směřování, a to ani v případě ukládání sankcí prostřednictvím Společnosti národů. Jejich postup, známý jako politika tzv. appeasementu, vyvrcholil v září 1938 podepsáním Mnichovské dohody. Edvard

Beneš spojil principy zahraniční politiky v průběhu svého ministerského působení¹ se zásadami vycházejícími z výsledků versailleského systému a závazků plynoucích ze členství ve Společnosti národů.²

Mnichovskou dohodou ale spojenectví s Francií,³ jež bylo po dvacet let trvání Československa pilířem její zahraniční politiky, ztratilo na významu. Vedle smlouvy československo-francouzské existovalo také spojenecké zajištění československo-sovětské, podmíněné však francouzskou pomocí. Tato eventualita ale nebyla reálná vzhledem k problematickému provedení přechodu sovětských vojsk přes rumunské a polské území.

¹ Edvard Beneš nastoupil do funkce prezidenta dne 18. prosince 1935, čímž oficiálně uvolnil křeslo ministra zahraničí, ve kterém působil v předchozích sedmácti letech. Neformálně ale ministerstvo nadále fungovalo dle Benešových instrukcí. (DEJMEK, J. *Politická biografie českého demokrata. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1939–1948)*. 2. díl. Praha: Karolinum 2008, s. 9–10).

² Termín Společnost národů se poprvé objevil v odpovědi prezidenta Spojených států amerických Woodrow Wilsona z 18. prosince 1916 oběma válčícím stranám (BENEŠ, E. *Demokracie dnes a zítra*. Praha: Čin, s. 114). Její vznik lze datovat k 10. lednu 1920, kdy vstoupila v platnost i Versailleská smlouva (GILBERT, M. *Dějiny dvacátého století*. Praha: Lidové noviny 2005, s. 394). Jako hlavní orgán Společnosti národů fungovalo Národní shromáždění, Rada Společnosti národů a Sekretariát (DE BREJCHA-VAUTHIER, A. C. *Jak pracuje Společnost národů*. Praha: Orbis 1936, s. 17).

³ K podepsání první československo-francouzské smlouvy došlo z iniciativy maršála Ferdinanda Focha dne 25. ledna 1924 v Paříži. Součástí této smlouvy bylo osm základních článků, zavazujících oba partnery ke vzájemnému poskytnutí vojenské pomoci v případě ohrožení. Součástí smlouvy se staly i tajné doložky, zaměřené na konkrétní opatření v případě války s Německem. Beneš v první polovině třicátých let o přesné určení podmínek vojenské spolupráce neusiloval, neboť se ohlížel na slibně se rozvíjející hospodářské vztahy s Německem. Stačil mu tedy pouze politický význam smlouvy. Německo v té době uznávalo československé hranice a oficiálně o sudetské Němce nejevilo zájem. Dne 16. října 1925 byla v Locarnu podepsána druhá, doplňující československo-francouzská smlouva, přičemž podobnou spojeneckou smlouvu uzavřela Francie také s Polskem. Nedostatek spojeneckých smluv mezi Francií, Československem a Polskem měl v pozdějším období fatální následky (JOHN, M. *Září 1938: Role a postoje spojenců ČSR*. Olomouc: Votobia 2000, s. 14–17).

Sovětská nabídka zahrnovala také požadavek schválení samostatné sovětské podpory Československa nadpoloviční většinou Společností národů. V druhé části knihy *Politická biografie českého demokrata* se Jindřich Dejmek zmiňuje také o tom, že Sovětský svaz sice proklamoval ochotu „pomoci v každém případě“, obecný příslib ovšem Zdeněk Fierlinger slyšel od náměstka ministra zahraničí Vladimíra Potěmkina až dva dny po přijetí Mnichova.⁴

Je rovněž evidentní, že sovětská strana hodlala využít stávající krize jako záminky ke vstupu do Polska, neboť dlouhodobě plánovala zabránění jeho východní části. Za těchto podmínek, kdy se Edvard Beneš nemohl spolehnout na francouzskou pomoc při obraně proti vojensky silnějšímu Německu, spolupracujícímu s Polskem a Maďarskem, a kdy spojením se Sovětským svazem hrozila republika nejen izolovaná válka s nacistickým sousedem, ale i pravděpodobná bolševizace země, zhodnotil výrazně pragmatický Beneš situaci jako beznadějnou, a to i přesto, že byl před přijetím Mnichovského diktátu ochoten bojovat. Předpokládal totiž, že vstup Československa do války bezprostředně po Mnichovu by znamenal nejen katastrofu vojenskou, ale v konečném důsledku i politickou. Dle jeho úvah by českoslovenští generálové válku v několika dnech prohráli a prezident byl nucen převzít odpovědnost a zůstat na bojišti, což, jak prohlásil, bylo řešení nesprávné a pohodlnější než odejít do exilu. Mínil také, že fakt vojenské porážky by mluvil proti Československu v osvobozeneckém boji, a to i po vypuknutí všeobecného konfliktu. Současně se obával vnitřního rozvratu, neboť usuzoval, že Němci by v československém národě našli pomahače proti Polákům a Rusům, což by zapříčinilo „rozdvojení národa a jeho zavlčení na nesprávnou cestu“.⁵

Co se však týče sovětské pomoci, tak jak pravil Ladislav Feierabend: „Co Západ na sympatii ztratil, získal Sovětský svaz.“ Mezi tehdejšími obyvatelstvem se totiž všeobecně věřilo, že Sovětský svaz ochotu pomoci projevil a cestu k její realizaci byl schopen nalézt. Mnozí se dokonce domnívali, že leteckou posilu získalo Československo již několik týdnů

⁴ DEJMEK, c. d., s. 177.

⁵ FEIERABEND, L. K. *Politické vzpomínky*. 1. díl. Brno: Atlantis 1996, s. 106.

před Mnichovem, kdy na československé území údajně přiletěly sovětské bombardéry.⁶ Edvard Beneš tak na německý nátlak, neboť jak prohlásil Hermann Göring: „Mit Benesch werden wir nicht verhandelnd...“⁷ dne 5. října 1938 odstoupil z funkce československého prezidenta, aby 22. října⁸ odešel do, za svého života již druhého, exilu.⁹

Po vypuknutí druhé světové války a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava německou okupační mocí si Beneš za svůj cíl stanovil znovuoobnovení Československa v původních, tzn. předmnichovských hranicích, což bylo pravděpodobně pouze v případě úplné porážky nacistického Německa západními mocnostmi podpořenými Sovětským svazem. Nejprve tedy odletěl do Velké Británie a po více než třech měsících pak do Spojených států, kde na chicagské univerzitě působil jako profesor „zajímající se výlučně o vědecké záležitosti“, jelikož prozatím dodržoval slib politické zdrženlivosti vůči nové vládní reprezentaci.

Situace se ale zcela změnila německým obsazením zbytku Československa, kdy exprezident sepsal dne 15. března 1939 poselství pro protestní shromáždění českých a slovenských krajanů v Chicagu a následujícího dne pak obdobně formulované telegramy adresované prezidentu Delano Rooseveltovi, ministerskému předsedovi Neville Chamberlainovi a Édouardu Daladierovi, lidovému komisaři zahraničních věcí Maximu Litvinovovi a předsedovi Rady Společnosti národů Josephu Avenolovi. V době, kdy se příprava možné obranné aliance mezi Británií, Francií a Sovětským svazem změnila ve vzájemnou výměnu protinávrhů, v nichž každá strana sledovala pouze vlastní zájmy, neměl již Beneš v USA stání.¹⁰

⁶ Tamtéž, s. 28.

⁷ DEJMEK, c. d., s. 513–515.

⁸ Edvard Beneš oznámil abdikaci z funkce prezidenta nově jmenované vládě dne 5. října 1938 a následně poté vystoupil s rozhlasovým projevem k československému lidu (BENEŠ, E. *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha: Orbis 1947, s. 74–75).

⁹ DEJMEK, c. d., s. 513–515.

¹⁰ Tamtéž, s. 205–212.

V červenci 1939 se tedy opět vrátil do Londýna, kde setrval po zbytek války.¹¹ Beneš v průběhu exilového působení usiloval o dosažení britského uznání československých zástupců jako oficiální exilové vlády, což by anulovalo nežádoucí výsledky Mnichova, tedy prakticky zaručovalo obnovení Československa v původních, předmnichovských hranicích. Vzhledem k rozdílným prioritám zájmů ale Británie garanci obecných hraničních záruk jednotlivých evropských států oddalovala, v důsledku čehož československá vláda v Londýně fungovala po britském uznání z 21. července 1940 jako prozatímní.¹²

Akceptaci hraničních garancí tedy československá vláda formálně docílila až po přistoupení Sovětského svazu k protihitlerovské alianci, kdy sovětské představitelé prozíravě nabídli Československu plné uznání a Velká Británie tak v zájmu udržení mocenské rovnováhy nemohla zůstat pozadu.¹³ Je třeba říci, že prosovětské tendence československé zahraničněpolitické koncepce, uplatňované prostřednictvím Edvarda Beneše v průběhu války, výrazně zesílily. A to nejen díky postupné ztrátě iluzí o možnosti obranného zabezpečení republiky jednostrannou prozápadní orientací či vzhledem k sovětskému nesouhlasu s vytvořením československo-polské konfederace, ale současně také obratně formulovanými zárukami, jež Sovětský svaz takticky předkládal.

Prezident se domníval, že aplikací tzv. teorie konvergence, přesněji teorie mostu, kdy Československo sehraje roli jakéhosi prostředníka spolupráce mezi Východem a Západem, přispěje republice k získání výhod a zajištění výsostného postavení ve střední Evropě.

¹¹ BENEŠ, Paměti..., s. 74–158.

¹² KUKLÍK, J., NĚMEČEK, J. *Hodža versus Beneš*. Praha: Karolinum 1999, s. 109.

¹³ K urychlení této otázky napomohl návrh československé smlouvy s průvodním dopisem, zasláný prezidentovi sovětským velvyslancem Ivanem Majským, ve kterém Majskij vyjádřil ochotu podepsat smlouvu po jejím schválení československou vládou. To následně 18. července 1941 přimělo britskou vládu uznat prezidenta Beneše za hlavu státu a československou vládu *de iure* (KUKLÍK, J. *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945*. Praha: Karolinum 1998, s. 98).

Stalin totiž dokázal prosovětské sympatie náležitě přiživovat, což podnítilo řadu světových politiků, přičemž z těch nejvýznamnějších pak například prezidenta Spojených států Roosevelta,¹⁴ k získání důvěry v politickou stabilizaci a demokratizaci sovětského systému a víry v záruky nevměšování do vnitřních záležitostí jednotlivých států. K podepsání *Smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik* tedy došlo 12. prosince 1943 v Moskvě, přičemž smlouva zavazovala obě země k oboustranné spolupráci v eventuálním boji proti Německu při vzájemném respektování nezávislosti a vnitropolitické samostatnosti.¹⁵

První známky praktického uplatňování zásad sovětské politiky v praxi se však začaly projevovat již o rok později, neboť smlouva, jež vznikla jako důsledek Benešova úsilí zabezpečit republice nejen bezpečnost v rámci mezinárodního systému, ale současně garanci zajištění vnitřní nezávislosti země, začala na sklonku války ztrácet svůj původní význam, neboť v konečném důsledku posloužila spíše jako nástroj k otevření dveří sovětským zájmům ve středu Evropy a zajištění zvýšeného vlivu v této oblasti. S rychle postupujícími vojsky Rudé armády se realizace těchto záměrů stávala prakticky reálnou, což se projevilo již v roce 1944 v souvislosti s pochybnostmi vzniklými ve spojitosti s otázkou Podkarpatské Rusi a jejího setrvání v rámci Československa.

Stávající situaci ovlivňovali také zástupci komunistické emigrace v Moskvě a Londýně, kteří společně s domácími komunisty připravovali půdu pro umožnění následného ovládnutí klíčových míst v nejvyšších

¹⁴ Důvěra prezidenta Roosevelta v Sovětský svaz ovlivnila i podstatnou část odborníků na zahraniční vztahy ve Washingtonu. Počátkem dubna 1945 Paul E. Zinner například zjistil, že nikdo na americkém ministerstvu zahraničních věcí neviděl sebemenší důvod, proč si dělat s poválečným Československem starosti. Mezi optimisty patřil například i Rooseveltův velvyslanec v Moskvě Averell Harriman, který chválil Beneše za přijetí československo-sovětské smlouvy či britský velvyslanec u sovětské vlády Stafor Cripps a vlivný britský historik E. H. Carr (LUKEŠ, I. *Československo nad propastí. Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948*. Praha: Prostor 2014, s. 20–21).

¹⁵ BENEŠ, Paměti..., s. 382–384.

vládních úřadech a státní správě, k čemuž bezesporu výrazně přispěla nejen autorita Sovětského svazu jako vítěze války a osvoboditele, ale rovněž přítomnost členů NKVD na území Československa¹⁶ a nesporný vliv komunistů v domácím i zahraničním odboji. Je třeba říci, že poválečné spory mezi komunisty a představiteli demokratických stran značně nahrávaly komunistické straně, která jich před veřejným míněním takticky využívala proti ostatním stranám jako záminky k neplnění dohodnutých zásad společně vytvořeného vládního programu.

Důležitou roli sehrála i nejednota v rámci demokratických stran, kdy mnozí demokratičtí zástupci nebyli schopni pohlédnout na stávající situaci v celkovém kontextu a neuvědomovali si zřejmě blížící se následky hrozící díky neschopnosti spolupracovat v rámci demokratického bloku proti komunistickým snahám. Tato nejednota se nakonec plně projevila v událostech února roku 1948, kdy se komunistům podařilo uchvátit zbývající část moci v poválečném Československu. Významným faktorem pro uplatnění komunistických zájmů a tedy i zájmů Kremlu bylo, že se jednání o československém vládním programu a budoucím složení vlády odehrálo v Moskvě, za přítomnosti vsudypřítomných informátorů a skrytých mikrofonů, což předem předznamenávalo určité ideologické ovlivnění oproti realizaci jednání na zcela nezávislém území.

V průběhu března 1945 se tak v Moskvě uskutečnily rozhovory mezi představiteli londýnské vlády a zástupci komunistického moskevského exilu, kteří se vzhledem k nové mezinárodní pozici Sovětského svazu cítili posílení a v diskuzích o vládním programu, který vycházel z původního komunistického návrhu, vystupovali velmi ostře. Moskevská jednání

¹⁶ V zemích východní Evropy obsazených Rudou armádou se rychle rodil nový politický systém a území se dostávala pod kontrolu politických komisařů s neomezenými pravomocemi. Po nich následovaly v přebírání moci komunistické organizace a sověšští poradci. Není se však zapotřebí domnívat, že tato praxe byla součástí jakéhosi generálního plánu předem schváleného Stalinem. S největší pravděpodobností šlo o přirozený výsledek sovětských vojenských vítězství v kombinaci s ideologickými zásadami a cíli stalinského režimu, přičemž komunisté v jednotlivých zemích jen využili výhodné situace, kterou vytvořila Rudá armáda (LUKEŠ, c. d., s. 19–20).

byla nepochybným úspěchem Komunistické strany Československa, ne však již úspěchem londýnské exilové vlády či Edvarda Beneše. Z Moskvy přijel prezident dne 3. dubna 1945 do Košic, kde nově jmenovaná vláda Národní fronty dne 5. dubna 1945 znovu projednala a schválila předem dohodnutý „Košický vládní program“.¹⁷ Tento program se stal významným předělem, jak pro samotný vývoj v letech 1945–1948, kdy politický režim v zemi ještě nesl známky demokratických prvků, tak východiskem k následujícím čtyřiceti letům v područí vlády Komunistické strany Československa.

¹⁷ DEJMEK, c. d., s. 513–515.

Východiska Benešovy exilové linie smluvního zajištění bezpečnosti obnovené republiky

Strategicky nejistá geografická poloha Československa, stojícího mezi dohodovými mocnostmi a Německem na straně jedné a sovětským Ruskem na straně druhé, neposkytovala československé zahraniční politice, jak z hlediska hospodářského, tak zejména z pohledu bezpečnostního, možnost ignorovat nový revoluční stát na Východě. K navázání prvních oficiálních kontaktů mezi Československem a Sovětským svazem došlo v roce 1920, kdy si obě strany vyměnily své zástupce. Z počátku působící pod záštitou sovětského Červeného kříže v Československu, o rok později pak pod vlajkou obchodní.

Janovská konference uskutečněná v roce 1922, která se stala prvotním pokusem o normalizaci poměrů mezi západními zeměmi a sovětským Ruskem, nepřinesla v mezinárodním měřítku výrazných změn. Přispěla však k navázání diplomatických styků mezi Německem a SSSR, jež vyústily podpisem smlouvy v Rappalu, která Sovětskému svazu přinesla proražení hospodářské a politické blokády vzniklé následkem vítězství Říjnové revoluce. Prozatímní smlouvu podepsalo v roce 1922 se Sovětským svazem i Československo. Sovětský komisař zahraničí Litvinov k tomu při návštěvě Edvarda Beneše v Moskvě v roce 1935 poznamenal: „Pozoruhodné je, že již v této smlouvě, obsahující článek o vzájemné neutralitě, našlo svůj první výraz odhodlání obou států nezúčastnit se žádných útočných akcí namířených proti jednomu z nich.“

Přesto, že smlouva z Rappala výrazně zlepšila postavení Sovětského svazu na mezinárodním poli, zůstávalo Československo po celá dvacátá léta jedním z mála evropských států, které stále váhaly s uznáním Sovětského svazu *de iure*. Změna nastala až s Hitlerovým nástupem k moci, kdy Beneš začal, vzhledem k značnému vlivu ve Společnosti národů, aktivně působit za přijetí Sovětského svazu do této mezinárodní bezpečnostní organizace. V roce 1935 tak, v návaznosti na signování obdobné smlouvy o vzájemné pomoci mezi Francií a SSSR, odjel do Moskvy jako zahraniční ministr i Edvard Beneš, aby uzavřel smlouvu zaměřenou proti mocenským snahám nacistického Německa.¹⁸

Lze říci, že se ve své podstatě jednalo o tripartitní smlouvu, neboť obsahovala, na žádost československé vlády, doložku, podle které se závazek vzájemné pomoci stal účinným pouze za předpokladu, že oběti útoku bude poskytnuta pomoc ze strany Francie.¹⁹ Během návštěvy Moskvy jednal Edvard Beneš nejen s Maximem Litvinovem, ale i s Vjačeslavem Molotovem a Josifem Stalinem. Při večeři, pořádané 8. června 1935 Litvinovem na počest Beneše, československý ministr zahraničí podotkl: „V naší zahraniční politice není žádných rozporů mezi zájmy našich států, a já jsem přesvědčen, že ani v budoucnosti jich nebude. Hájíme principy přijaté v paktu Společnosti národů, a tím je řečeno skoro všechno. Chceme klidný vývoj ve střední i východní Evropě.“²⁰ Československo se tak stalo jediným z Francií navrhovaných účastníků východoevropského paktu, který nakonec podepsal spojeneckou smlouvu se Sovětským svazem. Tato skutečnost poté umožnila další rozvoj styků a spolu s předcházející obchodní smlouvou z 25. března 1935 a úvěrovou dohodou z 3. června 1935 se smlouva stala základem pro rozšiřování

¹⁸ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. V/186/62 A-C/16, SSSR, *Cesta E. Beneše do Moskvy 1935*.

¹⁹ ČAPKA, F. *Dokumenty a materiály k národním dějinám 1918–1945*. Brno: Masarykova univerzita 2003, s. 80.

²⁰ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C, SSSR, *Záznamy rozhovorů 1941–1945, Návštěva A. J. Bogomolova u E. Beneše v Aston Abbotts dne 18. června 1943*.

budoucích politických, hospodářských a vojenských vztahů.²¹ Beneš se o smlouvu zasazoval motivován růstem síly nacistického Německa a nejistotou ohledně spolehlivosti Francie. Před řadou skeptických západních diplomatů maloval absurdně idealizovaný obraz Sovětského svazu v době hladomoru na Ukrajině a v průběhu rozsáhlých stalinských čistek. Smlouvu proti Československu s oblibou využívala také nacistická propaganda Josepha Goebbelse, jež republiku nazývala sovětskou letadlovou lodí ve střední Evropě.²²

V roce 1943, kdy Velká Británie bránila Benešovu úmyslu přijmout československo-sovětskou spojeckou smlouvu z důvodu dohody se Sovětským svazem o neuzavírání spojeneckých smluv zavazujících velmoci k dodržení hraničních požadavků před koncem války, posloužila československo-sovětská smlouva z roku 1935 Benešovi jako jeden z argumentů k dosažení původních plánů. Nově připravovaná smlouva se měla stát adaptací smlouvy z roku 1935, která právně dosud existovala, s přizpůsobením spolu se československo-sovětskou smlouvou z roku 1941 novým okolnostem.²³ Prezident Beneš dostal od sovětské vlády pozvání do Moskvy již v roce 1942, kdy se o podepsání spojenecké smlouvy takového typu, jakou se později stala smlouva z prosince 1943, oficiálně nemluvilo.²⁴

Prezident prozatím předpokládal pouze vzájemné objasnění vývinu další politické linie a oboustranný nástin představ o vývoji střední Evropy i samotného Československa. V únoru 1942 v rozhovoru s Aleksandrem Bogomolovem řekl: „Dle vývoje uvidím, zda-li bych neměl jet do Ruska. Nechci vzbudit dojem, že když tam jezdí jiní, že já se straním, ani bych

²¹ ŠEDIVÝ, J. *Osudné spojenectví. Praha a Moskva 1920–1948*. Praha: Mladá fronta 2015, s. 66.

²² LUKEŠ, c. d., s. 34.

²³ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. V/186/62 A-C/16, SSSR, *Cesta E. Beneše do Moskvy v roce 1935*.

²⁴ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C, SSSR, *Záznamy rozhovorů 1941–1945, Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 25. června 1943*.

nechtěl jet do Ruska jen proto, abych tam jel a aby se o tom tak mluvilo.“²⁵ Úmysl navázat na britsko-sovětské spojení, jak je patrné z rozhovoru Huberta Ripky s vyslancem Vasilijem Valkovem, již ale koncem roku 1942 existoval.²⁶ Iniciativa k realizaci podpisu smlouvy tedy v konečném důsledku vzešla z československé strany, která v únoru 1943 oficiálně navrhla sovětské vládě ujednání aliančního paktu proti Německu a jeho spojencům po vzoru britsko-sovětského spojení.

V návaznosti toho sovětská vláda v dubnu 1943 předložený návrh přijala a nabídla možnost podepsání paktu při Benešově návštěvě v Moskvě, jejíž uskutečnění se plánovalo na červen, tzn. po návratu prezidenta Beneše ze Spojených států.²⁷ Beneš doufal v následné rozšíření československo-sovětské smlouvy o Polsko, čímž by tato úmluva získala tripartitní status.²⁸ Velká Británie sice vyjadřovala nechuť akceptovat smluvní závazky v průběhu války, neboť podpis československo-sovětské smlouvy mohl zapříčinit nejen příklon Československa do sovětské sféry vlivu, ale rovněž nutil Anglii přehodnotit smluvní vztahy s Řeckem, Belgií či Norskem a zvyšoval její obavy z narušení vztahů s Polskem,²⁹ ale po ztroskotání anglických a amerických představ o československo-polské konfederaci, jimž se důrazně stavěly do cesty sovětské mocenské zájmy ve střední Evropě, zmírňovala britský nesouhlas právě představa tripartitního přistoupení Polska.³⁰

²⁵ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EB L 101, *Rozhovor E. Beneše s V. M. Molotovem dne 3. února 1942.*

²⁶ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C/1, SSSR, *Záznamy rozhovorů 1941–1945, Rozhovor H. Ripky s V. Valkovem dne 14. prosince 1942.*

²⁷ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 160, sign. V 143/2, Ministerstvo zahraničních věcí, Cirkulární depeše a jiné odeslané 1941–1945, *Depeše československého ministerstva zahraničí ze dne 2. prosince 1943.*

²⁸ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C, SSSR, *Záznamy rozhovorů 1941–1945, Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 18. června 1943.*

²⁹ Tamtéž, *Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 25. června 1943.*

³⁰ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 111, sign. V 79/1, Velká Británie, *Rozhovory Edvarda Beneše 1940–1944, Rozhovor E. Beneše s A. Edenem dne 30. června 1943.*

Je třeba říci, že z představy o nezbytnosti zahrnutí sovětského Ruska do mezinárodní politiky z důvodu dosažení evropské mocenské rovnováhy vycházela již politika prvního československého prezidenta T. G. Masaryka uplatňovaná prostřednictvím Edvarda Beneše.³¹ Sovětský svaz však ještě před vypuknutím druhé světové války mnohé překvapil a zmařil naděje těch, kteří doufali v jeho vstup do očekávaného konfliktu po boku západních velmocí. Dne 23. srpna 1939 přistoupil Sovětský svaz spolu s Německem k vzájemnému paktu o neútočení, přičemž došlo k německému příslibu vzdání se politických zájmů v Lotyšsku, Estonsku a Finsku a stanovení demarkační linie pro rozdělení Polska.³² Edvard Beneš otázku německo-sovětského spojení vysvětloval slovy: „Byla to po mém soudu i pro Sovětský svaz politika velmi riskantní. Ale zdůrazňoval jsem dále všem svým spolupracovníkům, aby zůstali ve svém politickém zaměření k Sovětskému svazu trvale velmi zdrženliví, a zejména také v ničem nepodléhali protisovětské propagandě, pěstované tehdy na západě a v Americe se zřetelem k sovětské válce s Finskem.“³³

Smlouvu s Německem později Molotov v rozhovoru s Benešem obhajoval sovětskou nedůvěrou k Západu a jeho obavami ze vzniku účelového spojení západních mocností s Německem namířeného proti SSSR.³⁴ Ve svých pamětech k této otázce Winston Churchill poznamenal: „Skutečnost, že taková dohoda vůbec mohla být uzavřena, je svědectvím vrcholného selhání britské a francouzské zahraniční politiky i diplomacie za dobu několika let.“ Dne 16. dubna 1939 totiž sovětská strana předložila oficiální návrh na vytvoření jednotné fronty pro vzájemnou pomoc mezi Velkou Británií, Francií a SSSR. Jednání ale posléze ztroskotalo, neboť

³¹ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C/1, SSSR, Záznamy rozhovorů 1941–1945, *Rozhovor J. Krause s A. A. Novikovem 1. a 17. července 1942.*

³² CHURCHILL, W. S. *Druhá světová válka. Blížící se bouře*. 1. díl. Praha: Lidové noviny 1992, s. 348–351.

³³ BENEŠ, Paměti..., s. 223.

³⁴ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C/1, SSSR, Záznamy rozhovorů 1940–1945, *Rozhovor E. Beneše s V. M. Molotovem dne 6. června 1942.*

Neville Chamberlain nepovolil britskému ministru zahraničí Anthony Edenovi odletět k rozhovorům do Moskvy.

Silně protikomunisticky zaměřená polská zahraniční politika měla před vypuknutím války minimální zájem na jakékoli „záchraně“ ze strany Sovětského svazu. Namísto toho vedla tajná jednání s nacistickým Německem, díky nimž v roce 1938 získala pod vojenským nátlakem vydání většinové části Těšínska.³⁵ Sovětsko-německé dělení Polska a následnou naivní sovětskou expanzivní politiku ve vleku Německa ukončilo až nečekané napadení Sovětského svazu Německem v červnu 1941. Sověti tuto dřívější politiku obhajovali odkazem na její, z racionálního hlediska, oboustranně výhodné aspekty a zjevně se jí do budoucna necítili ani příliš vázání, jak je patrné z rozhovoru sovětského velvyslance Ivana Majského s prezidentem Benešem dne 29. září 1939: „Pane prezidente, nevěřte, co je v sovětsko-německém paktu, jako v nějakou alianci nebo spolupráci. Jsme úplně volní. Není v tom nic, co se v tom hledá ohledně našich závazků k Německu. Uvidíte to ještě později.“³⁶ V podobném duchu se vyslovil v roce 1941 i Bogomolov: „Sovětská politika vůči Německu byla vždycky opatrná, i když z politických důvodů byla často nucena k tomu, aby s ním uzavírala pakty.“³⁷ Sovětsko-polské hraniční spory vzniklé v důsledku této aliance se nakonec staly i jednou ze zásadních otázek, jež západní velmoci a Sovětský svaz řešily během celého průběhu druhé světové války, a které měly v konečném důsledku přímý vliv i na následné poválečné rozdělení sfér v Evropě.

Na základě zhodnocení stávající situace a rozložení mocenských sil v době, kdy Sovětský svaz nadále setrval ve spojenectví s Německem, zahájil Edvard Beneš s ohledem na přání Velké Británie v listopadu 1940 jednání s Polskem o eventuálním československo-polském konfedačním

³⁵ CHURCHILL, Druhá světová válka..., 1. díl, s. 348–351.

³⁶ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EB L 101/1, Záznamy rozhovorů E. Beneše s I. Majským 1939–1942, *Rozhovor E. Beneše s I. Majským dne 22. září 1939*.

³⁷ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/b, *Rozhovor H. Ripky s A. J. Bogomolovem dne 7. října 1942*.

spojení.³⁸ Beneš tento požadavek schvaloval, a to nejen z důvodu zachování loajality vůči Velké Británii, která v té době zahrnula obnovení československého státu do svého programu,³⁹ ale zejména v zájmu odvrácení izolace Československa v budoucích mírových jednáních.⁴⁰

V podobném duchu se vyjádřil v červenci 1942 i před sovětským komisařem zahraničních věcí Molotovem: „Se Západem mnoho počítat nemůžeme, vzhledem k Mnichovu bude u nás nedůvěra dál, a tak nám zbývá se dohodnout buď s Polskem a nebo s vámi.“⁴¹ V roce 1940 se Winston Churchill snažil podporou Wladysława Sikorského⁴² přispět ke zlepšení polsko-sovětských vztahů.⁴³ I Poláci si uvědomovali, že je nutno zahájit jednání o ukrajinských a běloruských územích, která sovětská vláda v roce 1920 akceptovala Řižským mírem⁴⁴ jako polská. Cílem

³⁸ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EB L 101/9, Záznamy rozhovorů Z. Fierlingera a M. Lobkowitze s I. Majským, *Rozhovor s I. Majským dne 17. října 1940*.

³⁹ Tamtéž, *Rozhovor s I. Majským dne 2. října 1940*.

⁴⁰ Tamtéž, *Rozhovor s I. Majským dne 17. října 1940*.

⁴¹ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101, *Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 31. července 1942*.

⁴² V roce 1943 předložil premiér Sikorski Churchillovi zprávu dokazující povražďení mnoha tisíců polských důstojníků v Katynu. Churchill se však snažil udržet za každou cenu dobré vztahy se SSSR, a proto celou záležitost od počátku ignoroval. Po smrti Sikorského při leteckém neštěstí u Gibraltaru dne 4. července 1943 zůstala polská exilová vláda v Londýně ještě bezmocnější. Sikorski totiž představoval jedinou polskou vůdčí osobnost, která dokázala navázat úzké vztahy s Churchillem i Stalinem a získat důvěru polského národa (KEEGAN, J. *Kdo byl kdo ve druhé světové válce*. Brno: Barrister and Principal 2002, s. 234–235).

⁴³ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EB L 101/9, Záznamy rozhovorů Z. Fierlingera a M. Lobkowitze s I. Majským, *Rozhovor s I. Majským dne 2. října 1940*.

⁴⁴ Na základě mírových protokolů podepsaných 12. září 1920 v Rize, jež byly výsledkem polsko-sovětské války trvající od února 1919 do března 1921, získalo Polsko Vilno, Lidu, Baranoviči, Rovno a Pinsk, při sovětském uznání nezávislosti Ukrajiny a Běloruska. Tento bod ale Sověti nerespektovali, neboť do měsíce byly obě země znovu pod kontrolou Rudé armády (DAVIES, N. *Bílý orel, rudá hvězda: polsko-sovětská válka 1919–1920 a „zázrak nad Vislou“*. Praha: BB/art 2006, s. 146).

Poláků byla dohoda se Sovětským svazem o kompenzacích na úkor Německa, tzn. poválečné obsazení Východního Pruska a značné prodloužení československo-polské hranice.

Sovětský svaz zůstával k těmto snahám díky trvajícím spojení s Německem značně skeptický. Sovětský velvyslanec Majský v roce 1940 v rozhovoru s Fierlingerem prohlásil: „Moskva bude v otázce Východního Pruska vždy na straně Německa proti Polsku a nemyslím, že by se na tom dalo něco měnit.“⁴⁵ Jedinou dohodou, ke které nakonec během druhé světové války mezi Sovětským svazem a Polskem došlo, zůstala smlouva z 30. července 1941 následovaná deklarací z prosince téhož roku, na jejímž základě se účastníci dohodli na poskytnutí podpory ve válce proti hitlerovskému Německu a obnovení diplomatických styků. Smlouva vznikla po zahájení operace Barbarossa, kdy se Sovětský svaz ocitl s Německem v nejtěžších bojích.⁴⁶ K tomu premiér Sikorski v polské Národní radě: „Po útoku Třetí říše na sovětské Rusko musely Polsko a Rusko dojít jasného dorozumění v dobře chápaném zájmu vlastním a ve společném zájmu spojeneckém. Nebylo to lehké. Přesto, zahájili jsme vyjednávání a nehlédě k některým našim spolupracovníkům, dokonce i ve vládě a opozici některých skupin Poláků, řídící se ohledy náladovými a snad i demagogií, podepsal jsem jménem vlády smlouvu se sovětským Ruskem.“⁴⁷

Beneš od počátku jednání s Polskem podmiňoval poválečné zřízení konfederace třemi podmínkami: Nutností sblížit sociální strukturu Československa a Polska, neboť, jak prohlásil: „My s polskými aristokraty konfederaci udělat nemůžeme“, dále potřebou schválení „československým národem“ a zejména podmínkou dohody Polska se Sovětským svazem na základě přátelské spolupráce a vzájemném vyřešení sporných

⁴⁵ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EB L 101/9, Záznamy rozhovorů Z. Fierlingera a M. Lobkowitze s I. Majským, *Rozhovor s I. Majským dne 17. října 1940*.

⁴⁶ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 53, sign. V 15/5, Polsko, Záznamy MZV 1940–1942, *Text polsko-sovětské smlouvy z roku 1941*.

⁴⁷ Tamtéž, *Řeč ministerského předsedy W. Sikorského v polské Národní radě dne 21. dubna 1942*.

teritoriálních otázek.⁴⁸ V polských koncepcích existovaly i další eventuality této konfederace. Polská exilová vláda uvažovala o federaci či konfederaci nebo dvou federacích či konfederacích.

Přesněji konfederaci severní a jižní, kdy severní měla zahrnovat Litvu, Polsko, Československo a Maďarsko, případně také Rumunsko a jižní pak státy balkánské, rovněž s Rumunskem. Na rozdíl od Polska plánovala československá vláda i případné připojení Rakouska a Jugoslávie.⁴⁹ Československo se rovněž více ohlíželo na Sovětský svaz, s čímž souvisely komplikace spojené s postavením baltských států⁵⁰ a Litvy, které SSSR považoval za sovětské republiky a součásti Sovětského svazu.⁵¹ Rozdílný poměr zaujímaly oba státy i k Maďarsku⁵² a jeho poválečnému politickému systému.⁵³

⁴⁸ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C/1, SSSR, Záznamy rozhovorů 1941–1945, *Rozhovor E. Beneše s V. M. Molotovem dne 9. června 1942.*

⁴⁹ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 182, sign. V 176 C, PMR, Zápisy ze schůzí ministerské rady 1943, *Středoevropská problematika – nástin H. Ripky.*

⁵⁰ Churchillovu ideu tzv. sanitárního pásma od Baltu k Dardanelám definitivně pohřbila Moskevská konference zahraničních ministrů Spojených států, Sovětského svazu a Velké Británie, konaná v rozmezí 19.–30. října 1943, kde ji odsoudil i americký ministr zahraničí Cordell Hull (MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 116, sign. 90/2, Německo, *Ohlas cesty E. Beneše do SSSR 1943, K politické situaci–Praha–1943*). Churchill však s tímto závěrem počítal již v dubnu 1943, kdy v rozhovoru s prezidentem Benešem prohlásil, že baltské státy případnou Rusku (MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 111, sign. V 79/1, Velká Británie, *Rozhovory E. Beneše 1940–1944, Rozhovor E. Beneše s W. S. Churchillem dne 3. dubna 1943*).

⁵¹ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. 101/b, *Rozhovor H. Ripky s A. J. Bogomolovem dne 29. ledna 1942.*

⁵² Beneš již v období 1. republiky považoval vzhledem k vnitropolitické struktuře za největší nepřátele nově vzniklého Československa „feudální“ státy jako Maďarsko či Polsko a jejich územní požadavky vůči republice odvozoval zejména tímto společným rysem, který nazýval feudální „teokracií“. Tvrdil, že v rámci těchto evropských států dosud neproběhla „důsledná duchovní revoluce“, přinášející demokracii a pokrok (KLIMEK, A. *Boj o hrad*. 1. díl. Praha: Panevropa 1996, s. 102).

⁵³ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 182, sign. V 176 C, PMR, Zápisy ze schůzí ministerské rady 1943, *Středoevropská problematika – nástin H. Ripky.*

Dle dohody ze schůze československo-polského koordinačního výboru v listopadu 1941 se v zahraniční politice shodně přistupovalo zejména k Sovětskému svazu a Maďarsku a zachovávala se loajalita ke stanovisku druhé strany v otázkách, kde prozatím nedošlo ke sjednocení názorů. To se týkalo především sporných hraničních otázek.⁵⁴ Dne 10. listopadu 1941 byla přijata ústavní teze Svazu Konfederace Polska a Československa, ve které se obě země zavazovaly přenést na Svaz část svých suverénních práv. Příslušnost k Svazu Polska a Československa měla zahrnovat reprezentaci Svazu navenek, společnou zahraniční a obrannou politiku a společné věci hospodářské a finanční.

Vrcholným orgánem Svazu se měla stát Nejvyšší svazová rada složená v rovné míře ze zástupců obou států. Výkonná moc pak dle plánů náležela Svazové vládě. Do příslušnosti Svazového shromáždění spadala kontrola rozpočtu, moc zákonodárná v rozsahu příslušnosti Svazu a kontrola nad Svazovou vládou.⁵⁵ Sovětský svaz se od počátku československo-polského jednání o chystanou konfederaci živě zajímal. Nejprve se sice výslovně proti tomuto projektu nestavěl, celou situaci ovšem sledoval se značnou nedůvěrou.⁵⁶ To se změnilo až v červenci 1942, kdy vyslovil svůj oficiální nesouhlas.⁵⁷

Československo sovětskému stanovisku nerozumělo, neboť československo-polská jednání započala v době neutrality Sovětského svazu a SSSR byl od počátku loajálně informován.⁵⁸ Hubert Ripka k rozhovoru s Vasilijem Valkovem prohlásil: „Snažil jsem se mu vysvětlit, že by Rusové

⁵⁴ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 53, sign. V 15/5, Polsko, Záznamy MZV 1940–1942, *Protokol ze 4. schůze československo-polského koordinačního výboru dne 4. listopadu 1941.*

⁵⁵ Tamtéž, *Ústavní teze konfедераčního Svazu Polska a Československa z 10. listopadu 1941.*

⁵⁶ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. 101/b, *Rozhovor H. Ripky s A. J. Bogomolovem dne 20. ledna 1942.*

⁵⁷ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101, *Rozhovor J. Masaryka s A. J. Bogomolovem dne 15. července 1942.*

⁵⁸ Tamtéž, *Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 31. července 1942.*

měli mít zájem, aby Polsko bylo co možná nejvíc připoutáno ke společné politice náš všech proti Německu, neboť se tím nejlépe čelí tomu, aby Německo po jisté době se mohlo pokoušet znovu hrát s Polskem proti nám ostatním.“⁵⁹

Sovětský svaz nepovažoval československo-polskou konfederaci z hlediska bezpečnosti za nutnou, neboť nepředpokládal výrazný vzestup poválečného Německa a nepovažoval konfederaci za schopnou samostatného zajištění regionální bezpečnosti. Hlavní obavou ale zůstávalo její využití jako hradby proti expanzivní sovětské politice.⁶⁰ Sovětský svaz, ač sám federace států, se snažil machinací ovlivnit československý názor na konfederace a menší uskupení států ve svůj prospěch: „Dnes nejde a nepůjde o žádné velké revoluce, dnes není v popředí sociální revoluce nebo třídní boj, nýbrž právě nacionalistická snaha o co největší zajištění národní nezávislosti, integrity a bezpečnosti jednotlivých států.“⁶¹

Nebyla to ale jen sovětská neutralita, která přivedla západní mocnosti a prezidenta Beneše k myšlence vytvoření československo-polské konfederace. Obavy se objevovaly rovněž v souvislosti se sovětskými poválečnými plány a zejména v důsledku eventuální sovětské podpory komunistické revoluce v Německu, tzn. spolupráce Sovětského svazu s komunistickým Německem proti západním velmocem. V roce 1942 se však situace značně změnila. Moskva zahájila usmiřovací politiku se Západem, kdy se hlavním mottem stalo vyzdvihování prospěšnosti britsko-sovětské smlouvy a vzájemné spolupráce, jež by zajistila dostatečné záruky bezpečnosti menších středoevropských států.⁶²

Jak je patrné z Benešova rozhovoru s Bogomolovem ze srpna 1942, sovětská vláda vyvíjela na Československo tlak, aby oznámení ztroskotání

⁵⁹ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 191, sign. V-SA 4/2, *Rozhovor H. Ripky s V. Valkovem dne 14. prosince 1942.*

⁶⁰ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101, *Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 31. července 1942.*

⁶¹ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/b, *Rozhovor H. Ripky s A. J. Bogomolovem dne 21. června 1942.*

⁶² Tamtéž, *Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 27. července 1942.*

československo-polské konfederace vyšlo od československé vlády. Beneš se proti sovětskému zachování zdrženlivosti silně ohradil: „To je divné, oni tak velký a mocný stát nechtějí věci říct ani Polákům, nehledě na Anglii a Ameriku a na nás dělají nátlak, aby to šlo od nás – tak malého státu!“⁶³ Beneš byl politickým realistou a přesto, že neuznával právo jakéhokoli státu na ovlivňování vnitřní politiky Československa, zhodnotil z mezinárodního hlediska jako nemožné ustavit konfederaci bez souhlasu Sovětského svazu.

Důležitým faktorem těchto úvah nezůstávala jen společná hranice mezi Polskem a Sovětským svazem, ale především skutečnost, že se Sovětský svaz měl po válce stát sousedem Československa, což již v průběhu roku 1942 otevřeně prohlašoval.⁶⁴ Podle Bogomolova bylo rovněž mylné polské tvrzení, že konfederace může nahradit obrannou protiváhu Německa.⁶⁵ Přestože připojení běloruských a ukrajinských území Polska k Sovětskému svazu považovala Moskva v roce 1942 za nezvratné, byla ochotna kompenzovat Polsko na západě Východním Pruskem. Nemožnost odevzdání běloruských a ukrajinských oblastí Polsku ospravedlňovali sovětsští představitelé nesouhlasem ze strany běloruského a ukrajinského obyvatelstva.⁶⁶

To se týkalo i Lvova, který považovali za ukrajinský.⁶⁷ Také Spojené státy, kde mělo Polsko mnohamilionovou emigrantskou podporu, se odmítly výrazněji angažovat za polské hranice, zejména pak za polské hranice se Sovětským svazem. Sikorski byl při své návštěvě u Roosevelta v roce 1942 ujistěn pouze o sympatiích a morální podpoře pro obnovení samostatného

⁶³ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101, *Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 13. srpna 1942.*

⁶⁴ Tamtéž, *Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 31. července 1942.*

⁶⁵ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/b, *Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 7. července 1942.*

⁶⁶ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/1, *Rozhovor E. Beneše s I. Majským dne 26. ledna 1942.*

⁶⁷ Tamtéž.

Polska.⁶⁸ Jak je patrné z Benešova rozhovoru s Edenem z ledna 1943, Spojené státy měly zájem na užší dohodě mezi Československem a Polskem, odmítaly ji ale podpořit bez souhlasu Sovětského svazu.⁶⁹ Stejně se k této otázce stavěli i představitelé francouzského exilu.

Generál Charles de Gaulle v roce 1943 například prohlásil: „Na polské plány proti Rusku lze z Francouzů získat jen blázny nebo zločince. Poláci si asi ještě neuvědomují, že my, Francouzi, nemůžeme tak snadno zapomenout na jejich politiku, kterou dělali před touto válkou. Jsme si vědomi, že to, co Polsko dělalo v roce 1938 proti Vám, dělalo v kolaboraci s Německem a na tom nic nemění, jestli přímo seděli u zeleného stolu v Mnichově nebo ne.“⁷⁰ Je nutno říci, že roli ve ztroskotání jednání mezi československou a polskou exilovou vládou sehrála i otázka Těšínska, neboť navrácení tohoto území Československu, po jeho anexi v roce 1938, zůstávalo rovněž jednou z podmínek československo-polské konfederace.⁷¹

Ministr zahraničí Jan Masaryk na schůzi ministerské rady v lednu 1943 řekl, že z polské strany stačilo alespoň určité gesto, neboť nelze předstoupit před národ s návrhem vytvoření konfederace s lidmi, kteří nám Těšínsko „ukradli“.⁷² Jelikož dohoda o Těšínsku neexistovala ani v roce 1944, požádal Beneš v rozhovoru Viktora Lebeděva o službu i v této delikátní záležitosti: „Čekáme, že při příští ofenzivě maršál Koněv toto naše těšínské území obsadí, a že nám je prostě předá a bude po všech hádkách s Polskem.“ Zřejmě ne náhodou předložil následně poté Lebeděv

⁶⁸ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/b, *Rozhovor E. Beneše s A. J. Bogomolovem dne 15. dubna 1942.*

⁶⁹ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 111, sign. 79/1, Velká Británie, *Rozhovory E. Beneše 1940–1944, Rozhovor E. Beneše s A. Edenem dne 29. ledna 1943.*

⁷⁰ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 112, sign. V 83/1, Francie, *Rozhovory 1940–1945, Rozhovor E. Beneše s Ch. de Gaullem dne 31. března 1943.*

⁷¹ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C/1, SSSR, *Záznamy rozhovorů 1941–1945, Rozhovor H. Ripky s V. Valkovem dne 14. prosince 1942.*

⁷² MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 182, sign. V 176 C, PMR, *Zápisy ze schůzí 1943, Zápis z LXXVIII. schůze ministerské rady dne 15. ledna 1943.*

překvapenému Benešovi nabídku sovětské vlády na eventuální možnost návratu do vlasti⁷³ přes Moskvu.⁷⁴

Počátkem roku 1945, kdy Sovětský svaz naléhal na československou vládu ve věci uznání Polského výboru národního osvobození v Lublinu, jenž byl výrazně prosovětský, složený z polských komunistických představitelů, tzn. Moskvě vyhovující jako náhrada polské exilové vlády, Československo uznání podmiňovalo prohlášením lublinské vlády o navrácení Těšínska. V diskuzi probíhající na jednání vlády dne 9. ledna 1945 ministr Stránský prohlásil: „O cestě polské londýnské vlády nechci uvažovat. Sovětská velmoc obsazuje naši zemi, a to není situace, kdy s ní lze jít do konfliktu. Je správné držet se práva, ale politicky s tím nevystačím, a je mi útechou nezměnitelný fakt. Za druhé mohu něčeho dosáhnout jen po dobrém, a u porovnání s nebezpečím nacistickým je mi útechou, že u Rusů odčestění národa nehrozí. Nejkrásnější by bylo se zachránit na neutrální pozici: chceme své, nebudeme se plést do polských věcí.“⁷⁵ Posléze, na základě Fierlingerovy depeše z 26. ledna 1945 o rozmluvě s Molotovem, která jasně definovala stanovisko sovětské vlády, Československo 30. ledna 1945 uznalo Polákům vnucenou vládu bez jakýchkoli podmínek.⁷⁶

K přerušení diplomatických vztahů mezi Sovětským svazem a polskou exilovou vládou došlo v roce 1943 v důsledku Němci objevených hrobů mnoha tisíců polských důstojníků povražděných sovětskými

⁷³ Beneš návrat přes Moskvu zvažoval pouze za předpokladu, že by nedošlo k okamžitému pádu Německa, ale osvobozování republiky po částech. I tak bylo ovšem pravděpodobnější realizovat návrat do vlasti kratší cestou, tzn. přes Itálii a Balkán (MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/3, *Rozhovor E. Beneše s V. Z. Lebeděvem dne 5. října 1944*).

⁷⁴ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/1, *Rozhovor E. Beneše s V. Z. Lebeděvem dne 5. září 1944*.

⁷⁵ Němeček, J., Štvoříček, I., Nováčková, H. aj. *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně 1945*. V. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd 2016, s. 60.

⁷⁶ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/b, *Rozhovor H. Ripky s I. Čičajevem dne 27. ledna 1945*.

bezpečnostními orgány. Svět uvěřil sovětským lžím a svalováním viny na nacistické Německo, navzdory pádným důkazům. Velkou roli v tom samozřejmě sehrála válečnou situaci vynucená politika udržování dobrých vztahů se Sovětským svazem, bez jehož účasti nebylo možné zvítězit nad hitlerovským Německem. Při projednávání této otázky na schůzi ministerské rady v dubnu 1943 Jan Masaryk zdůraznil: „Nepříjemná věc je polsko-ruské napětí, jsou to ti zabítí důstojníci, je to velmi přehnané, Poláci udělali svinstvo a Němci též, asi k něčemu došlo, ale deset tisíc důstojníků to nebude. Prosim, račte se v té věci držet zpět, že je pravda to, co říkají Rusové nebo Poláci, nás se to netýká a třeba být opatrnými.“⁷⁷

Původní představa Edvarda Beneše o poválečném vytvoření československo-polské konfederace či přistoupení polské exilové vlády k československo-sovětské smlouvě z roku 1943 se tedy nenaplnila, neboť představy polských představitelů o podobě hranic obnoveného Polska se od sovětských plánů výrazně lišily. Po leteckém neštěstí v roce 1943, při kterém zahynul polský ministerský předseda Sikorski, ztratilo Polsko i mezinárodně uznávaného politika, který byl jako jeden z mála akceptován i většinou polského národa na okupovaném území. Nový předseda exilové vlády Stanisław Mikolajczyk, přestože nezastával vyhraněně protisovětský postoj jako mnoho jiných polských činitelů, nemínil uznat změnu hranic bez předchozího schválení polským obyvatelstvem.

Po katyňském zločinu Poláci předpokládali, že po návratu exilové vlády do vlasti by byla vláda sovětskými orgány zatčena a uvězněna. Beneš naproti tomu věřil, že Sovětský svaz bude respektovat samostatnost Polska, stejně tak jako samostatnost Československa, což – dle jeho názoru – ještě více zajišťovala možnost přistoupení Polska k československo-sovětské smlouvě. Mikolajczyk rovněž doufal v obnovení diplomatických vztahů, byl ale více skeptický: „Pro nás je situace obtížnější než pro vás. My jsme u nás nikdy komunisty neuznali jako stranu a ani za hranice jsme je nepřipustili a nyní za to pykáme. Vy máte národní blok i s komunisty sjednocený.“

⁷⁷ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 182, sign. V 176 C, PMR, Zápisy ze schůzí 1943, *Zápis z LXXXVI. schůze ministerské rady dne 20. dubna 1943.*

Mínil však, že obnovení diplomatických styků s Moskvou a eventuální dohoda zamezí celkové bolševizaci Polska, jíž se obával.⁷⁸ Moskva ale kladla absurdní podmínky jako odčinění Katyně či odstranění čtyř polských ministrů z vlády, což poukazovalo na nevyhnutelnost poválečných sovětských zásahů do vnitřních záležitostí států.⁷⁹ Na tyto sovětské požadavky již polská exilová vláda nepřistoupila. Brzy došlo k Varšavskému povstání,⁸⁰ jež naděje v sovětské nevměšování zmařilo úplně a následně uznání prosovětské polské vlády v Lublinu, čímž byla původní vláda zcela ignorována. Hraniční spory mezi Polskem a SSSR o běloruská a ukrajinská území tak, z konečného rozhodnutí velmocí na Jaltské konferenci⁸¹ v roce 1945, zůstala ve správě Sovětského svazu s kompenzacemi Polska

⁷⁸ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 230, sign. 38-31-4, Polsko, *Rozhovor E. Beneše s S. Mikolajczykem dne 23. listopadu 1943.*

⁷⁹ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. L 101/1, *Rozhovor E. Beneše s V. Z. Lebeděvem dne 6. a 13. června 1944.*

⁸⁰ Povstání se stalo součástí tzv. Akce Bouře, jež zahrnovala jednotlivá protiněmecká povstání napříč Polskem. V rozmezí od 1. srpna do 3. října 1944 probíhaly ozbrojené střety polských povstalců s cílem osvobodit Varšavu před příchodem Rudé armády a znemožnit tak dosazení prosovětské loutkové vlády. Vzpoura ale neměla naděje na úspěch vzhledem k nedostatečnému vojenskému vybavení a po neposkytnutí pomoci Rudou armádou, která záměrně zastavila svůj postup, bylo povstání utopeno v krvi (KOVÁCS, I. *Piśsudski... Katyń... Solidarita... Klíčové pojmy polských dějin 20. století.* Brno: Barrister and Principal 2010, s. 204–209).

⁸¹ Jednalo se o setkání hlavních představitelů SSSR, Velké Británie a USA ve dnech 4.–11. února 1945, kde se diskutoval vztah spojenců k Německu a Francii, dále pak otázka Polska a plánovaný vznik Organizace spojených národů. Na Jaltské konferenci nedošlo k uzavření žádných dohod o rozdělení sfér vlivu, neboť základy poválečného uspořádání Evropy byly položeny již v Teheránu, a to obecným souhlasem protihitlerovské koalice s převzetím politické odpovědnosti v osvobozených oblastech jednotlivými spojeneckými armádami. Linie zájmových oblastí na Balkánu pak upřesnila procentová dohoda mezi Churchilllem a Stalinem z října 1944. Mýtus o vymezení zájmových sfér šířili zejména Rusové, již měli zájem na upevnění vnitřní soudržnosti sovětského mocenského bloku (PANOGA, V. G. *Jalta 1945.* Praha: Akropolis 2002, s. 14–32).

v Německu, na hranici řek Odry a Nisy, tzn. na Curzonově linii upravené ve prospěch Polska.⁸²

V počátku druhé světové války neměl Beneš o praktikách Sovětského svazu, stejně jako Churchill, žádné iluze. Proti Sovětskému svazu totiž vypovídalo množství negativních informací z okupovaných baltských států, východního Polska a severního Rumunska.⁸³ Churchill měl rovněž předsudky vůči vyzbrojenosti a schopnostem Rudé armády. Přesto spoléhal na brzký obrat sovětské politiky vůči Německu a nastolení přátelských vztahů mezi Anglií a Sovětským svazem.⁸⁴ Beneš doufal ve vliv západních demokracií zamezit sovětskému zbolševizování střední Evropy a Německa udržováním přátelské a rovnocenné politiky se Sovětským svazem, podložené a zabezpečené spojeneckými smlouvami.

Sbližování západních mocností se Sovětským svazem ale nebyl zřejmě jediný úkol, který si ve vlastní mysli stanovil a který poháněl jeho úsilí zajistit pro poválečnou republiku maximum. V Benešovi totiž evidentně přetrvával pocit určitého selhání v období Mnichova a jak řekl jeho blízký spolupracovník generál František Moravec: „Byl si neustále vědom této černé skvrny na své politické kariéře, způsobené přílišným spoléháním na Západ reprezentovaný Francií, a vynakládal všechno své úsilí, aby ji vymazal. Toto všudypřítomné strašidlo starých chyb a nebezpečí mu postupně znemožilo realistický postoj ke komunismu tím, že ho zaslepilo vůči nově vznikajícímu nebezpečí z Východu.“

Styky mezi Československem a Sovětským svazem, které byly po prezidentově vynuceném odchodu z republiky mezinárodními okolnostmi přerušeny, Beneš opět navázal v důsledku zjištěných informací o probíhajícím jednání mezi Německem a SSSR. V zájmu zajištění poznatků

⁸² MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 111, sign. V 79/1, Velká Británie, Rozhovory E. Beneše 1940–1944, *Rozhovor E. Beneše s A. Edenem dne 29. ledna 1943.*

⁸³ MORAVEC, F. *Špión, jemuž nevěřili.* Praha: Rozmluvy A. Tomského 1990, s. 274.

⁸⁴ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 111, sign. V 79/1, Velká Británie, Rozhovory E. Beneše 1940–1944, *Návštěva W. S. Churchilla u československé armády dne 18. dubna 1941.*

o dlouhodobých plánech Sovětského svazu inicioval schůzku se sovětským velvyslancem Majským, jež nešťastnou náhodou připadla na 23. srpna 1939, tzn. v den podepsání sovětsko-německého paktu, kdy Majského upozorňoval na logické důsledky paktu, tedy vypuknutí druhé světové války.

Velvyslanec Benešovy obavy nesdílel a zpravodajským informacím o této otázce nevěřil. Navzdory tomu předpokládal, že německé zájmy zůstanou, pod blahosklonným přihlížením západních mocností, uspokojeny v rozdělení polských hranic.⁸⁵ Znovu se oba političtí činitelé sešli v září stejného roku v prezidentově sídle v anglickém Putney, kde řešili otázku Polska a Podkarpatské Rusi. Majský otevřeně prohlásil, že je za takové příležitosti pochopitelné rozdělením Polska definitivně vyřešit problém Ukrajiny: „Všecky kraje si vezmeme my. Poláci to musí platit – za všechno to, co dělali.“

Prezident Beneš evidentně se sousedstvím Sovětského svazu počítal, neboť již tehdy připustil eventualitu ve změně příslušnosti Podkarpatské Rusi: „Buď to budeme mít my a pro případ, že budete sousedy a budete ji požadovat, tak bychom proti tomu nemohli nic mít. Ani Poláci, ani Maďaři a zejména ti to mít nesmějí.“⁸⁶ Mezitím Moskva uznala „nezávislé“ Slovensko a mezi oběma zeměmi došlo k výměně diplomatických zástupců. Naproti tomu československý vyslanec u sovětské vlády Zdeněk Fierlinger byl Sověty v prosinci 1939 z funkce vyslance oficiálně propuštěn.

Dle direktiv Moskvy se činili i českoslovenští komunisté. Podkopávali válečné úsilí, ostře vystupovali proti autoritě prezidenta Beneše a poškozovali odbojové aktivity v okupované republice i za hranicemi. Přesto, že podepsali prohlášení o službě pod československým vedením v boji proti Německu, označili, v čele s bývalým komunistickým poslancem Vlado Clementisem, jenž se ironií osudu stal v roce 1945 státním tajemníkem na ministerstvu zahraničí, československé exilové důstojníky za fašisty

⁸⁵ MORAVEC, c. d., s. 276.

⁸⁶ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/1, Záznamy rozhovorů E. Beneše s I. Majským 1939–1942, *Rozhovor E. Beneše s I. Majským dne 22. září 1939.*

a československé vojenské velitele, včetně Edvarda Beneše, za viníky mnichovské krize.

V probíhajících rozhovorech předal Beneš vyslanci Majskému rovněž některé informace týkající se německých válečných příprav. V důsledku toho se představitel sovětské zpravodajské služby v Istanbulu spojil s generálem Heliodorem Píkou a vyslovil zájem o tajnou spolupráci mezi vojenskými zpravodajskými službami proti Německu. Jednalo se o delikátní záležitost, proto Beneš nejprve požádal generála Moravce, aby se setkal se sovětským představitelem sám a vyžádal přijetí určitých politických principů nutných pro další vyjednávání. Jak prohlásil Beneš: „Jsme ochotni spolupracovat s každým, kdo bojuje proti nacistickému Německu. Ale jestliže Sověti mají nějaké představy o poválečné komunizaci Evropy, pak jsou to plané iluze. Je možné, že po válce dojde k revoluci, ale nebude to revoluce sovětského stylu.“

Sovětští představitelé trvali na udržení zpravodajské kooperace v utajení a obhajovali tento požadavek poukazem na možné kompromitování své neutrality. Vyslanec Majský dokonce v rozhovoru s Fierlingerem, kdy československý vyslanec zmínil, že sovětské vojenské kruhy navazují styky s českou domácí konspirativní organizací, předstíral, že o ničem neví.⁸⁷ Edvard Beneš svůj přístup k Sovětskému svazu obhajoval jako přísně logický a díval se sovětské zástupce jako na chladné pragmatiky. Generál František Moravec ve svých pamětech vzpomíná: „Díval se na moji nechuť k neprincipielnímu chování Rusů jako na sentimentalitu a zdůrazňoval, že sentimentalita se do politiky nehodí. Ale zatím to bylo jeho vlastní dvojí měřítko pro Východ a Západ, které bylo založeno na emoci.“

V roce 1940 tedy započala mezi oběma zeměmi zpravodajská spolupráce a první schůzka generála Moravce se sovětským představitelem v Londýně se uskutečnila v prosinci 1940, kdy Sovětský svaz navrhl i neoficiální vyslání československé tajné vojenské mise do Moskvy. To bylo z československé strany prozatím odmítnuto a uskutečněno pod Sověty

⁸⁷ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/9, Záznamy rozhovorů Z. Fierlingera a M. Lobkowitze s I. Majským, *Zpráva Z. Fierlingera pro E. Beneše o rozhovoru s I. Majským dne 15. srpna 1940.*

schváleným vedením generála Píky v dubnu 1941, kdy československé zpravodajské zprávy z Německa oznamovaly nevyhnutelnost vstupu SSSR do válečného konfliktu.⁸⁸ Poté již nestálo nic v cestě obnovení oficiálních diplomatických vztahů z roku 1938. Československý vyslanec u sovětské vlády Fierlinger se vrátil do své původní funkce a vlády se dohodly na loajální výměně informací a vojenské spolupráci. Výměna informací⁸⁹ probíhala sice velmi čile, zůstávala však zcela jednostrannou.⁹⁰

Jedním z klíčových úkolů, který zaměstnával Edvarda Beneše v počátcích druhého zahraničního odboje, však bylo zejména samotné mezinárodní uznání působení československých exilových představitelů jako zástupců československého národa. Po značných komplikacích ze strany západních mocností a neshod v táboře československých exilových činitelů, zejména pak mezi Edvardem Benešem a československým velvyslancem v Paříži Štefanem Osuským, který v říjnu 1939 podepsal smlouvu o obnovení československé armády ve Francii, došlo v listopadu k ustanovení Československého národního výboru v Paříži, který zastupoval zájmy českého a slovenského obyvatelstva a řídil československou armádu v zahraničí.⁹¹

O necelý rok později, jak je patrné z rozhovoru Edvarda Beneše s Alexem Cadoganem, zástupcem britského ministra zahraničí, považoval Beneš již Československý národní výbor⁹² za nedostatečný a vyžadoval uznání

⁸⁸ MORAVEC, c. d., s. 275–281.

⁸⁹ Ze strany Sovětského svazu nedocházelo vůči československé zpravodajské službě k žádnému předávání zpravodajských informací, ačkoliv měl SSSR nesrovnatelně větší informační možnosti. Stejně tak na jednotlivé dotazy nebyla nikdy dána konkrétní odpověď (ŠOLC, J. *Po boku prezidenta. František Moravec a jeho zpravodajská služba ve světle archivních pramenů*. Praha: Naše vojsko 2007, s. 250).

⁹⁰ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, sign. EBL 101/1, *Záznamy rozhovorů E. Beneše s I. Majským 1939–1942, Rozhovor E. Beneše s I. Majským dne 8. července 1941*.

⁹¹ BRANDES, D. *Exil v Londýně 1939–1943*. Praha: Karolinum 2003, s. 28–35.

⁹² Ustanovení Československého národního výboru se uskutečnilo dne 17. listopadu 1939 v Paříži, přičemž od konce roku 1939 působila tato organizace jako orgán zastupující český a slovenský národ a československou armádu v zahraničí.

prozatímní⁹³ československé vlády⁹⁴ všemi spojenci.⁹⁵ V dubnu 1940 Beneš ještě počítal s možností přistoupení politických zástupců exilových sudetských Němců, které si přála Velká Británie: „Zda také Němci, kteří náleželi do těchto skupin (například poslanci), mají být přizváni, aby se stali členy Národní rady, stejně jako Češi a Slováci, je zásadní otázkou. Jsem pro jejich povolání.“⁹⁶

Benešův názor změnila až německá odvěta vůči československému národu v protektorátu po atentátu na Reinharda Heydricha: „Chceme dost té politiky s Jakschem – je to jen nové henleinovství, co oni nám zde dělají, je třeba také skončit s tou nemožností o zvláštním postavení našich Němců.“⁹⁷ Československý prezident v dubnu 1940 usiloval o vytvoření určitého poradního a kontrolního orgánu, který by působil jako náhrada parlamentního zřízení a snažil se realizovat přípravy k uznání československé prozatímní vlády.⁹⁸ Angličané ale schválení podmiňovali

Seznam členů tvořil Edvard Beneš ve funkci prezidenta, místopředseda Jan Šrámek a dále pak Sergěj Ingr, Štefan Osuský, Eduard Outrata, Hubert Ripka, Juraj Slávik a Rudolf Viest (Tamtéž, s. 31–36).

⁹³ Označení „prozatímní“ stavělo Benešovu vládu daleko za ostatní exilové vlády ustavené v Londýně. Podle diplomatického protokolu byla československá prozatímní vláda na stejné úrovni jako generál de Gaulle, londýnský představitel Svobodné Francie (LUKEŠ, c. d., s. 36).

⁹⁴ Prozatímní exilová vláda byla ustanovena 21. července 1940 a fungovala do 12. listopadu 1942, kdy tuto první exilovou vládu pod předsednictvím Jana Šrámka nahradila již plně respektovaná druhá Šrámkova vláda, která existovala do 5. dubna 1945 (Tamtéž, s. 67–68).

⁹⁵ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 238, sign. 38-B-3, Československá vláda, *Záznam projednaných bodů z rozmluvy E. Beneše se A. Cadoganem dne 26. dubna 1940.*

⁹⁶ Tamtéž, *Náčrt návrhu pro složení Československé národní rady jako náhrady parlamentního útvaru ze dne 28. dubna 1940.*

⁹⁷ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 111, sign. V79/1, Velká Británie, *Rozhovory E. Beneše 1940–1944, Rozhovor E. Beneše s B. Lockhartem dne 13. června 1942.*

⁹⁸ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 238, sign. 38-B-3, Československá vláda, *Náčrt návrhu pro složení Československé národní rady jako náhrady parlamentního útvaru ze dne 28. dubna 1940.*

veřejným prokázáním jednoty československé exilové akce.⁹⁹ V průběhu května a června 1940 se Beneš prostřednictvím depeše domácí odbojové organizaci ÚVOD obrátil i na pražskou vládu, přičemž varoval před zbytečnou loajalitou vůči Němcům, jež mohla jednání o uznání prozatímní vlády ohrozit: „Dosud jsem neřekl ani veřejně, ani soukromě nic proti vládě ani proti prezidentovi. Naopak důsledně jsem je hájil. Dojde-li nyní k těmto změnám, bude dále tato situace neudržitelná. Musil bych dělat veřejné projevy proti nim a tomu se chci vyhnout v zájmu budoucnosti a v zájmu jednoty národa za každou cenu.“¹⁰⁰ K definitivnímu rozchodu Londýna s protektorátní reprezentací pak došlo víc jak rok poté Benešovým vyhlášením v druhém poselství před Státní radou 25. listopadu 1941, kdy prezident prohlásil: „Postupem doby však se stali všichni jen prostými nástroji, bez moci, bez kompetence, bez politiky a zprvu také bez odpovědnosti: žádnou vládou a žádným státním prezidentem nejsou. Proto pro nás dnes a pro nikoho v zahraničí prostě neexistují. Myslím, že by učinili nejlépe, kdyby byli ve správný čas odešli.“¹⁰¹

Prozatímní exilová vláda byla nakonec ustanovena dne 21. června 1940¹⁰² a Velkou Británií uznána 21. července téhož roku.¹⁰³ Složení vlády se díky své početnosti a přejmutím členů Československého národního výboru setkalo s nesouhlasem domácího odboje. ÚVOD 28. července 1940 upozorňoval Beneše: „Připomeňte, že složení neznamená návrat k bývalým politickým stranám a koalicím.“¹⁰⁴ V důsledku čehož Prokop Drtina v obsáhlé depeši domácímu odboji obhajoval jmenování Jana

⁹⁹ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 111, sign. V79/1, Velká Británie, *Dopis A. Cado-gana E. Benešovi ze dne 25. května 1940.*

¹⁰⁰ KOUTEK, O. *Prokop Drtina. Osud československého demokrata.* Praha: Vyšehrad 2011, s. 88.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 99.

¹⁰² MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 111, sign. V79/1, Velká Británie, *Ustavení prozatímní československé vlády ze dne 21. června 1940.*

¹⁰³ Tamtéž, *Dopis E. W. Halifaxe E. Benešovi z 21. července 1940 o uznání prozatímní československé vlády.*

¹⁰⁴ KOUTEK, c. d., s. 91.

Šrámka zásluhami z října 1938, kdy vyjadřoval podporu Edvardu Benešovi a připomněl, že nikdo jiný z bývalých vedoucích politiků ve vládě není. Dále pak prohlásil, že nikdo netuší, s jakými obtížemi musel prezident při sestavování vlády zápat: „Nakonec britská vláda učinila příbrání všech těch činitelů do vlády přímo podmínkou uznání, aby tím jednota byla nade vši pochybnost projevna i veřejně.“¹⁰⁵

Další a pro Československo zcela zásadní otázkou bylo zajištění mezinárodního uznání v rámci předmnichovských hranic. Jelikož měl Sovětský svaz směřovat zájem na osobním vlivu v obnoveném Československu, které z jeho pohledu zaujímal geograficky důležité postavení ve střední Evropě, snažil se v průběhu války vycházet československým požadavkům vstříc více než kterýkoli jiný stát. To se projevilo i jeho bezproblémovým příslibem uznání předmnichovských hranic ze dne 4. června 1942.¹⁰⁶ A jak řekl Ivan Čičajev: „Šlo o oficiální sdělení a ačkoli se nestalo nótou, stojí za ním slovo ministra Sovětského svazu.“¹⁰⁷ Společně s ním došlo ze sovětské strany k vyjádření podpory v otázce transferu německého obyvatelstva z republiky.¹⁰⁸

Britská vláda se naproti tomu rozpokoala učinit ve věci hranic podobné prohlášení, neboť se obávala obdobných nároků ze strany Polska a Jugoslávie.¹⁰⁹ Odvolávala se v této souvislosti na dohodu se Spojenými státy o nezavazování se v hraničních otázkách během války.¹¹⁰ To Beneš rozhodně odmítl s poukazem na druhý článek textu, kde bylo výslovně řečeno, že ve věcech hraničních se ničemu neprejudikuje. Zdůraznil také

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, EBL 101/b, *Rozhovor H. Ripky s A. J. Bogomolovem dne 4. června 1942.*

¹⁰⁷ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62A-B-C/1, SSSR, *Záznamy rozhovorů 1941–1945, Rozhovor J. Krause s I. Čičajevem dne 5. června 1942.*

¹⁰⁸ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 339, EBL 101/b, *Rozhovor H. Ripky s A. J. Bogomolovem dne 4. června 1942.*

¹⁰⁹ Tamtéž, *Rozhovor H. Ripky s A. J. Bogomolovem dne 21. října 1942.*

¹¹⁰ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 111, sign. V 79/1, Velká Británie, *Rozhovory E. Beneše 1940–1944, Rozhovor E. Beneše s P. B. Nicholsem dne 5. června 1942.*

nedůvěru, kterou britský postup vyvolával na okupovaném československém území: „Má to vliv na orientaci u nás.“ Vyslanec Philip Nichols prezidenta uklidňoval: „Jsme si jisti, že Vy, který máte z ostatních spojeneckých vlád doma největší autoritu, to zvládnete.“ Beneš se proti tomu ohradil: „Víte, co znamená pro mne Mnichov, co to bylo za peklo pro národ a pro mne, že já i fyzicky i duševně se cítím znaven.“¹¹¹

Přes vleklé komplikace se však díky nebyvalému úsilí prezidenta podařilo 19. srpna 1942 docílit nóty, již Velká Británie deklarovala navrácení původních hranic československému státu a oznamovala definitivní ztrátu platnosti právních a politických důsledků Mnichovské dohody. Současně se československým politickým zástupcům dostalo důvěrného sdělení o souhlasu s možným provedením transferu německého a maďarského obyvatelstva při provedení menších změn původních hranic.¹¹² Po výměně dopisů mezi britským a československým ministrem zahraničí z 5. srpna 1942, které deklarovaly neplatnost mnichovského podpisu, učinila 30. září, tzn. čtyři roky po podepsání Mnichovské dohody, totéž i Francie.¹¹³

Edvard Beneš již v prvních měsících po Mnichovu usoudil, že jedinou mocností schopnou zajistit bezpečnost poválečného Československa je Sovětský svaz. Tuto skutečnost potvrzuje i generál Ingr na schůzi vlády v červenci 1943: „Říká se, že se budeme opírat o Západ a Východ. Ale myslím, že jsme se chtěli opřít o Východ. Je to v důsledku naší geografické situace, ježto toto není poslední válka, nebudeme moci čekat na pomoc spojence dva až tři roky, než se vyzbrojí. Potřebujeme ji do tří měsíců. Proto je logické hledat oporu na Východě.“¹¹⁴ Jelikož Benešovy další kroky a úvahy o eventuálních možnostech obnovení a zajištění Československa nesporně ovlivnily negativní výsledky Mnichova, k čemuž rovněž

¹¹¹ Tamtéž, *Rozhovor E. Beneše s P. B. Nicholsem dne 9. dubna 1942.*

¹¹² MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 160, sign. V 143/2, Ministerstvo zahraničních věcí, Cirkulární depeše a jiné odeslané 1941–1945, *Depeše ministerstva zahraničí z 19. srpna 1942.*

¹¹³ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 112, sign. V 83/1, Francie, *Rozhovory 1940–1945, Projev E. Beneše v londýnském rozhlase dne 30. září 1942.*

¹¹⁴ Němeček, J., Štoviček, I., Nováčková, H. aj. *Zápisy...*, III, 2, s. 38.

přispěla skutečnost, že žádná zem neprojevovala během druhé světové války ochotu k uzavření spojenecké smlouvy garantující jakékoli záruky, stal se Sovětský svaz, vedle Velké Británie, hlavním pilířem Benešovy zahraničně politické orientace a v konečném důsledku jediným partnerem, se kterým československá strana podepsala v průběhu exilového období spojeneckou smlouvu garantující bezpečnost poválečné republiky při respektování vnitropolitického systému.

Československo-sovětská spojenecká smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci

Průběh jednání Edvarda Beneše se sovětskými představiteli v Moskvě

Podepsání spojenecké smlouvy mezi Československem a Svazem sovětských socialistických republik nebylo jediným účelem návštěvy Edvarda Beneše v Moskvě v průběhu 11.–23. prosince 1943. Prezident po signování smlouvy, které se uskutečnilo 12. prosince, zahájil politická jednání, jak se samotným Stalinem a dalšími významnými činiteli sovětské moci,¹¹⁵ tak i s předmnichovskými komunistickými poslanci Klementem Gottwaldem, Janem Švermou, Václavem Kopeckým a Rudolfem Slánským, působícími jako odbojoví reprezentanti na území SSSR.¹¹⁶ Pro dialogy se sovětskými představiteli byly předem stanoveny otázky, v jejichž projednání Beneš očekával možnost oboustranné dohody a podrobné objasnění vzájemných stanovisek.

To se konkrétně týkalo poválečné podoby Německa a Maďarska, hranic obnoveného Československa a upřesnění připravovaného transferu

¹¹⁵ Přesněji s předsedou prezidia Nejvyššího sovětu Michailem I. Kalininem, Vjačeslavem M. Molotovem, Klementem J. Vorošilovem, Alexanderem E. Kornejčukem a dalšími (MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. V/186/62 A-C/9, Cesta E. Beneše do Moskvy, *Chronologie 1943*).

¹¹⁶ Tamtéž.

Němců. Stranou nezůstala ani výměna názorů v problematice sovětsko-polských hraničních sporů a předpokládané vnitropolitické koncepcce pro slovenské a podkarpatské území. Změnu směřování budoucího Československa předznamenávaly nejen dohody o součinnosti vojenské a hospodářské spolupráce, ale rovněž potřeba Edvarda Beneše zahrnout do diskuze se sovětskou stranou i vnitropolitické otázky Československa, v tomto případě pak potrestání slovenských viníků za vyhlášení války Sovětskému svazu.

Úspěchy Rudé armády v boji proti nacistickému Německu výrazně přispěly k nárůstu její prestiže a celkově napomohly zajistit obdiv k síle Sovětského svazu. Proto nebylo divu, že jednou z nastolených otázek se stala i otázka slovanská.¹¹⁷ V rozmezí od 24. listopadu do 1. prosince 1943 vedl Beneš předběžná jednání s Alexandrem Kornejčukem v Habbaniyah,¹¹⁸ ze kterých vyplýval záměr Sovětského svazu učinit slovanskou

¹¹⁷ MÚA AV Praha, f. EB II/1, f. EB II/1, k. 196, sign. V 186/62 A-C/5, Cesta E. Beneše do Moskvy, *Program jednání 1943*.

¹¹⁸ Edvard Beneš odletěl z Velké Británie 23. listopadu 1943. Komplikovanost trasy, která vedla přes Gibraltar, Alžír a Tunis do Káhiry, kde prezident zůstal do 24. listopadu, souvisela s probíhající Teheránskou konferencí, jíž se účastnil prezident D. Roosevelt, W. Churchill a J. Stalin. Posléze Beneš pokračoval přes Palestinu, Rudé moře a Sýrii do Iráku na leteckou základnu Habbaniyah, kde strávil osm dní, a poté cestoval vlakem z Baku do Moskvy (MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. V/186/62 A-C/9, Cesta E. Beneše do Moskvy, *Chronologie 1943*). Ztíženost Benešovy cesty obratně využila i německá propaganda, jež protektorátní obyvatelstvo informovala slovy: „Americké a britské bezpečnostní služby použily Beneše prostě k tomu, aby kryl Rooseveltovu a Churchillovu cestu do Teheránu, všechna bezpečnostní opatření pro ně byla kryta jeho cestou, proto nesměl být ani v Teheráně v době, kdy tam byli Churchill a Roosevelt. Ti se projížděli v autech na oko rezervovaných pro Beneše, a ten zatím cestoval v zaprášených železničních vozech a vojenských nákladních automobilech“ (MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 116, sign. 90/2, Německo, *Ohlas cesty E. Beneše do SSSR 1943, Praha – česky dne 11. prosince 1943*). Na zpáteční cestě z Moskvy se Beneš zastavil v marocké Marakéši, kde o moskevských jednáních, zejména pak o polské otázce, informoval britského ministerského předsedu Churchilla (TÁBORSKÝ, E. *Edvard Beneš mezi Východem a Západem*. Praha: Mladá fronta 1993, s. 132). Churchill